

Roman Sękowski

**BIBLIA NYSKA
CZESKICH BOŻOGROBCÓW**

Opole 2019

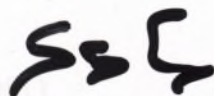
ROMAN SĘKOWSKI

BIBLIA NYSKA
CZESKICH
BOŻOGROBCÓW

OPOWIEŚĆ O ZAPOMNIANYM
ŚREDNIOWIECZNYM KODEKSIE

OPOLE 2019

Wydrukowano w 50 egzemplarzach na prawach rękopisu.

Na okładce Krzyż Jerozolimski – herb zakonu Bożogrobców

Wydawnictwo Piotr Kalinowski
Ks Drozdka 20
42-660 Kalety

ISBN 978-83-65324-64-1

OD AUTORA

Przed ponad pięćdziesięcioma laty, będąc w muzeum w Nysie, w jednej z gablot zobaczyłem wspaniały pergaminowy, średniowieczny kodeks. Takie rękopisy widuje się bardzo rzadko, tylko na najbardziej prestiżowych muzealnych wystawach.

Rękopis eksponowany był bez żadnego opisu, w fatalnych warunkach, przy oknie niezabezpieczonym przed promieniami słońca co spowodowało, że karty na których był otwarty, wyblakły. Ówczesny dyrektor muzeum pozwolił wyjąć go z gabloty i przejrzeć, a później zrobić slajdy fotograficzne. Zdumiała mnie olbrzymia ilość przepięknych figuralnych inicjałów, a także niezmiernie bogate zdobienia marginesów, zaś na końcu, niezwykle rzadko stosowany, figuralny kolofon z portretami trzech osób – twórców kodeksu. Przy dwóch osobach znajdowały się podpisy. Podpis iluminatora świadczył, że pochodził z Pragi. Niezwykłość tego odkrycia, sprawiła, że zainteresowałem się nim i próbowałem dociec, jakim sposobem znalazł się w Nysie.

W dobie przedinternetowej sprawa nie była prosta, trzeba było przejrzeć całą literaturę naukową na temat średniowiecznych ksiąg rękopiśmiennych na Śląsku i w Czechach. Poszukiwania trwały kilka lat. Polskim naukowcom, kodeks był i jest zupełnie nieznanym, nie wymieniały go żadne wykazy rękopisów śląskich oraz obszernie omówienie znajdujących się w Polsce czeskich rękopiśmiennych ksiąg XIV i XV wieku.¹ W niemieckiej literaturze również nie był znany –

¹A. Karłowska-Kamzowa: Gotyckie rękopisy iluminowane na Śląsku (do 1450 r.). /w:/ Średniowieczna kultura na Śląsku. Pod red. R. Hecka Wrocław 1977 s. 101-121. B. Miodońska: Związki polsko-czeskie w dziedzinie iluminatorstwa na przełomie w. XIV i XV. /w:/ Pamiętnik literacki 1960 s. 193-202.

nie wymienia go nawet w swoim opracowaniu Ernst Kloss.² Znalazłem tylko niewielkie, zaledwie kilku zdaniowe wzmianki dotyczące artystycznej, srebrnej oprawy z XVII wieku i jego przechowywaniu w Nysie, bez jakichkolwiek szczegółów.³ Nie znalazł go również bardzo skrupulatny Krzysztof Pawlik opisujący zbiory klasztorów nyskich przejętych w okresie sekularyzacji po 1810 roku przez tzw. „Komisję Büschinga”.⁴ W tym czasie Biblia nie była już własnością żadnego klasztoru.

Trzeba było sięgnąć do literatury czeskiej. W jakiś sposób, szczęśliwie udało mi się dotrzeć do artykułu prof. Karela Chytila w którym opisał ową księgę.⁵ Dzięki temu artykulowi mogłem zacząć odtwarzać dzieje kodeksu. Później, w 1984 roku, krótkie informacje o nim, znalazłem umieszczone w obszernej pracy poświęconej dziejom czeskiego, artystycznego rzemiosła, gdzie uznano „Biblię nyską” za jedną z „cenniejszych czeskich ksiąg rękopiśmienniczych.”⁶ Z informacji tej wynikało, że po 1945 roku naukowcy czescy, poszukiwali ją w Polsce i otrzymali odpowiedź, że zaginęła. Na szczęście okazało się to nieprawdą i zapomniana, niedoceniana również obecnie, spokojnie leży w muzeum nyskim. Przeprowadzając te kwerendy, zebrałem sporo ciekawych informacji o kodeksie, ale w tym czasie intensywnie zbierałem materiały do planowanego wydania Herbarza szlachty śląskiej i nie mogłem zająć się jej opracowaniem. Udało mi się tylko, za zezwoleniem dyrektora, zrobić dużą ilość – ok. 150 fotograficznych slajdów najciekawszych, zdobionych stron, miniatur i inicjałów. Niestety, lata zrobiły swoje

² E.Kloss: Die schlesische Buchmalerei des Mittelalters. Berlin 1942.

³ H.Lutsch: Verzeichnis der Kunstdenkmaler... T. IV Reg.-Bezirk Oppeln. Breslau 1894 s. 107.

⁴ K. Pawlik: Dzieła sztuki w klasztorze bożogrobców nyskich w początkach XIX w. /w:/ Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego. 12:1987 (druk. 1989 r.) s. 311-320; K. Pawlik: Rękopisy i inkunabuly bibliotek klasztorów nyskich w inwentarzach z czasów sekularyzacji (1812 – 1818). /w:/ Roczniki Biblioteczne r.17:1973 z. 1-2 s. 437- 479.

⁵ K. Chytil: Příspěvky k dějinám českého Umění illuminatorskeho z II pol. a poč. XV století. /w:/ Památky archeologicke t. XXXIII Praha 1923 s. 97 – 105. Chytil jako pierwszy użył określenia „Biblia Nyska”.

⁶ Dějiny českého výtvarného Umění... t. I č. 2. Praha 1984 s. 406.

i większość tych slajdów, sprzed pięćdziesięciu lat nie nadaje się do reprodukcji. Publikowane tu kilkanaście reprodukcji, również technicznie słabych, zdecydowałem się umieścić, jako trochę kiepski przykład, wspaniałego iluminatorstwa. W czasie którejś konferencji naukowej w Cieszynie, opowiedziałem o tym kodeksie prof. Edwardowi Potkowskiemu z Warszawy, który w tym czasie zajmował się m.in. polskimi rękopiśmiennymi kodeksami XIV wieku. Zainteresował się biblią, więc posłałem mu o niej informacje. Niestety, kontakt się urwał, a profesor materiałów, o ile wiem, nie wykorzystał.

Na tym, pierwszym etapie poszukiwań nie dotarłem do dwóch najważniejszych opracowań czeskich dziejów bogatej biblioteki klasztoru bożogrobców w Trutnovie na Pogórzu Karkonoskim z której pochodziła Biblia. Dopiero obecnie, kończąc swoją działalność i porządkując liczne zebrane materiały, postanowiłem wrócić do Biblii, ponownie przeprowadziłem kwerendę dzięki której dotarłem do niezmiernie ciekawych opracowań, które pozwoliły odtworzyć losy Biblii od XV wieku.⁷

Nie jestem historykiem sztuki i nie mam ambicji przeprowadzenia analizy naukowej zdobnictwa oraz treści Biblii – pozostawiam to specjalistom. Chciałbym jedynie opowiedzieć o losach tej księgi i pokazać jej piękno. Druk ten dedykuję moim przyjaciołom i znajomym miłośnikom starych ksiąg z nadzieją, że może ktoś zainteresuje się nią i doczeka się naukowego opracowania.

⁷ J.Pražak: Z dějin českých knihoven v době husitské. Knihovna trutnovská. Studie o rukopisech 1962 s. 123-132; I. Hlavaček: Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Praha 1966 s. 106 – 107. W tym miejscu chciałbym podziękować za życzliwą pomoc w dostępie do tej literatury, pracownikom Ziemskiego Archiwum w Opawie z dyrektorem K. Müllerem, a zwłaszcza mgr J. Peterce, dzięki któremu dotarłem do nowych źródeł i opracowań.

ODKRYCIE

W Śląskim Muzeum Starożytności we Wrocławiu w 1903 roku, zorganizowano wielką wystawę poświęconą sztuce śląskiej. Na wystawę, która trwała od 8 sierpnia do 8 listopada, ściągnięto z całego Śląska wszystkie najcenniejsze zabytki sztuki, w tym również średniowieczne rękopiśmienne kodeksy. Wystawę zwiedzał przybyły z Pragi prof. Karel Chytil – wybitny znawca sztuki średniowiecznej, wówczas organizator i dyrektor Muzeum Narodowego w Pradze w nowym, reprezentacyjnym gmachu. Uwagę jego zwrócił bogato zdobiony kodeks „Biblia sacra latina” wypożyczony z biblioteki gimnazjalnej „Carolinum” w Nysie, który według niego, mógł pochodzić z XIV-wiecznej biblioteki pierwszego arcybiskupa praskiego Arnošta (Ernesta) z Pardubic. Biblioteka Arnošta, uznana była za jedną z najcenniejszych, znanych bibliotek w tej części Europy. O swoim odkryciu prof. Chytil poinformował w artykule ogłoszonym dopiero w 1923 roku.⁸

Po zamknięciu wystawy, Biblia wróciła do biblioteki Carolinum nyskiego, gdzie znajdowała się wpisana do inwentarza pod numerem A.I.1.⁹ W jaki sposób, tak cenny zabytek znalazł się w zbiorach tej biblioteki? Częściowo jej losy prześledził wspomniany prof. Chytil. Przyjmując jednak błędną hipotezę, że kodeks pochodzi z biblioteki Arnošta z Pardubic, nie odkrył faktycznego źródła powstania kodeksu. Dzięki iluminacjom i kolofonowi możemy ustalić autora i okoliczności powstania rękopisu. Jest to „Biblia Sacra vulgata” w tłumaczeniu na język łaciński w IV wieku przez doktora kościoła

⁸ K. Chytil: op. cit.

⁹ Biblia znalazła się w bibliotece „Carolinum” jako pierwszy rękopis. Jej sygnatura biblioteczna: A.I.1, zgodnie z klasyfikacją przyjętą w większości bibliotek i obowiązującą jeszcze w XIX wieku, oznaczała: A – biblioteka profesorska (nauczycielska), I – w zależności od wielkości i rodzaju bibliotek, dział manuskryptów (rękopisów) lub dział teologiczny, zaś 1 – miejsce na regale.

św. Hieronima. Jednak inicjał figuralny przedstawiający św. Hieronima podającego księgę papieżowi Damazemu umieszczony został dopiero w prologu zaczynającego Nowy Testament, zaś w inicjale na pierwszej karcie rozpoczynającej tekst umieszczona została, według prof. Chytila postać innego doktora kościoła - św. Ambrożego. Jaki on miał związek z tekstem Biblii – nie wiem. W dostępnej literaturze nie znalazłem informacji o tłumaczeniu przez niego Starego Testamentu.

Na marginesie jednej z kart w otoku medalionu przedstawiającego św. Katarzynę – prawdopodobnie patronkę kościoła i kłęczącego przed nią księdza, widnieje napis „Iste liber est inchoatus per Eberhardum Plebanum In Tratenau A.D. MCCCLIII” – Tą księgę zapoczątkował (zainicjował, ufundował) Eberhard proboszcz w Trutnovie roku pańskiego 1354. Nazwę miejscowości prof. Chytil źle odczytał jako „Tranemar” i nie potrafił jej zidentyfikować. Wiadomo jednak było, że rozpoczęto jej pisanie w 1354 roku, z inicjatywy proboszcza kościoła należącego do bożogrobców w Trutnovie, Eberharda.

We wspomnianym kolofonie w trzech koncentrycznych kołach, jego postać jako trzecia, bez podpisu, została przedstawiona z profilu, stojąca w głębi tyłem w stosunku do kopisty i iluminatora. Ubrany w jasnoczerwoną suknię z ciemniejszą peleryną, w prawej ręce trzyma na wysokości oczu książkę, zaś w lewej przyciskającej do pasa, sakiewkę z której wysypują się monety.

Nie wiadomo w jakich dokładnie latach żył proboszcz (plebanus) Eberhardt i czy była to jego prywatna inicjatywa czy też działał w imieniu klasztoru. Wydaje się jednak, że była to jego osobista – prywatna inicjatywa, w tekstach nie wspomina się o zakonie bożogrobców. Musiał być osobą znaczącą i bardzo bogatą.¹⁰

¹⁰ Należałoby przeanalizować ostatnie zdania na karcie Biblii gdzie, być może znajdzie się o nim jakaś informacja. Prawdopodobnie również będzie można jakieś informacje o nim znaleźć w archiwum Bożogrobców czeskich.

Środkowa postać z podpisem „Fridericus de Ratisbona” – z pewnością przedstawia pisarza – kopistę, młodego człowieka z czarnymi włosami i krótkim zarostem, ubranym w dłuższej sukni (sutannie?) z czerwonym kołnierzem w czarnym jednym bucie (?), wskazującego palcem proboszcza Eberharda.

Obecnie, również nic więcej o nim nie wiemy, ale wiemy jak powstawał kodeks – wydaje się nieprawdopodobne, aby tekst kopiowany był w Ratyzbonie. Należy raczej przyjąć, że kopista pochodził z Ratyzbony, ale przebywał w Pradze lub odwrotnie. Jeżeli jednak tekst powstawał w Ratyzbonie, to należy przyjąć, że również iluminator musiał w tym czasie przebywać w tym mieście.¹¹ A być może, powstał w Trutnowie.

Tu należy przypomnieć w jaki sposób powstawały takie księgi: najpierw musiał znaleźć się bogaty inicjator – fundator, następnie po zakupie odpowiedniej ilości pergaminu (był to już niemały wydatek) zlecał kopiście napisanie tekstu. W tym wypadku odpisanie od innej księgi, będącej jego pierwowzorem.¹² Kopista przy przepisywaniu tekstu, pozostawiał wolne miejsca, zaznaczając ołowianym rysikiem, jakiej litery ma być umieszczony inicjał.

Tak przygotowany egzemplarz otrzymywał trzeci, dla nas najważniejszy twórca Biblii – iluminator Mikołaj z Pragi. O nim również niewiele wiemy. W kolofonie przedstawił siebie jako młodego człowieka w czerwonym płaszczu do kolan z ciemnoczerwonym kapturem i kordem przy pasie. W lewej podniesionej ręce, trzyma naczynie o kształcie takim samym jak na pierwszej karcie na dolnym marginesie trzyma kobieta stojąca przed iluminatorem. Imię Mikołaj w XIV i XV wieku było bardzo popularne. Z pośród iluminatorów z przełomu XIV i XV wieku

¹¹ Raczej rzeczą niemożliwą było wożenie tak cennego, niewykończonego kodeksu z Ratyzbony do Pragi.

¹² Przy dużym uporze i cierpliwością można dociec który egzemplarz Biblii był tym pierwowzorem (o ile zachował się) – przy odpisywaniu tekstu każdy kopista popełniał jakieś błędy i pomyłki (tak jak teraz błędy drukarskie). Śledząc i porównując te błędy, można ustalić ich pochodzenie.

znanych jest dwóch o tym imieniu: działający na dworze króla Wacława IV Mikołaj Kuthner oraz Mikołaj z Nysy – twórca Mszału Ołbińskiego we Wrocławiu. Obaj ci mistrzowie działali blisko 50 lat po powstaniu naszej Biblii. Jednak już Chytil dostrzegł podobieństwa warsztatowe tych mistrzów.¹³ Być może Mikołaj z Pragi był prekursorem i założycielem „szkoły” iluminatorstwa przełomu XIV i XV wieku. Z kolei w jego sztuce Chytil dopatrywał się wpływów francuskich.

Znając z innych zdobień Biblii poczucie humoru Mikołaja połączone ze złośliwością (karykatury twarzy mężczyzn) można przyjąć, że układ postaci w kolofonie oraz owe niedokończenie (brak podpisu przy postaci Eberharda i jednego buta kopisty) nie było przypadkowe a raczej mogło wynikać z jakichś nieporozumień finansowych i w ten sposób Mikołaj się zemścił.

Prof. Chytil umieścił Biblię Nyską w grupie największych odkryć kodeksów czeskich w początku XX wieku, obok kodeksu znajdującego się w bibliotece dworskiej w Wiedniu, a pochodzącego z biblioteki Macieja Korwina, biblii z 1391 roku znajdującej się Gocie (Gotha) oraz antyfonarza z połowy XIV wieku z klasztoru w Vorau w Styrii. W swojej analizie prof. Chytil porównywał Biblię Nyską z najcenniejszymi bibliami tej epoki: sztuttgarską czy kutnohorską.

Nie trzeba dziwić się prof. Chytilowi, że nie rozpoznał pochodzenia kodeksu – w tym czasie badania naukowe nad czeskimi średniowiecznymi bibliotekami, były w stadium początkowym. Jedynie biblioteka Arnošta z Pardubic była dobrze znana.

¹³ Również zdobienia niektórych rękopiśmiennych Biblii przechowywanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu wykazują duże podobieństwo warsztatowe z Biblią Nyską /np. rkp sygn. 102, czy sygn. 1Q1/

BOŻOGROBCY

Tu muszę opowiedzieć trochę o historii właścicieli kodeksu, zakonu: „Fratres Cruciferi Dominici Sepulchri Hierosolymitani” – Bracia Krzyżowi Pańskiego Grobu Jerozolimskiego, powszechnie nazywani „bożogrobcami”. Był to jeden z kilku zakonów rycerskich założonych w Jerozolimie w czasie wypraw krzyżowych. Założycielem był w 1099 roku Gotfryd de Bouillon, głównym zadaniem zakonu była opieka nad chorymi pielgrzymami. Dlatego też czasem potocznie, nazywano ich, podobnie jak joannitów i krzyżaków – szpitalnikami. W herbie posiadali czerwony Krzyż Jerozolimski umieszczony na białych płaszczach.

Pod koniec średniowiecza wszystkie zakony rycerskie przeżywały kryzys - straciły rację bytu. W latach 1483 – 1489 zakon bożogrobców był likwidowany, jego majątki przejmowali joannici a w wiekach późniejszych – jezuiti. Przetrwał tylko w niektórych krajach. W czasach nam współczesnych odrodził się, również w Polsce, podobnie jak zakon Kawalerów Maltańskich, jako zakon świecki.

Do Polski bożogrobców sprowadził i osadził w Miechowie w 1163 roku Gryfita Jaksa z Kopanicy, stąd w Polsce nazywani byli „Miechowitami” i przetrwali do połowy XIX wieku. Miechowici posiadali liczne majątki w Małopolsce i na Górnym Śląsku, posiadali również zmieniony herb: czerwony podwójny krzyż tzw. „patriarchów” lub „pielgrzymi” na czarnych, a później białych płaszczach.

Kilkadziesiąt lat później – w 1190 roku, z fundacji rycerzy czeskich Kojata i Wszebora Hrabiszyców,¹⁴ bożogrobcy osiedli w Pradze na Zderaze, gdzie przejęli istniejący już kościół św. Piotra i Pawła, budując klasztor z nowym kościołem św. Wojciecha. W okresie w którym powstała nasza Biblia byli u szczytu swojego

¹⁴ Grabiszyców – w herbie posiadali dwie skrzyżowane grabie.

rozwoju: posiadali dwa szpitale w Pradze oraz 17 parafii w Czechach i 5 na Morawach.

Wojny husyckie w XV wieku, które zniszczyły większość klasztorów i parafii, przyspieszyły upadek zakonu. W Czechach jeszcze przez dwa wieki zakon wegetował, ale niewiele pozostało z jego świetności. Na początku XVII wieku Zderaze przejęli augustianie, a później jezuita. W 1785 roku tzw. „reformy józefińskie”¹⁵ ostatecznie go zlikwidowały.

Wśród licznych parafii bożogrobców ważne miejsce zajmował klasztor i parafia na Niwach w Trutnowie.¹⁶ To właśnie tą nazwę miejscowości prof. Chytil nie potrafił zidentyfikować.

BIBLIOTEKA BOŻOGROBCÓW W TRUTNOWIE

Klasztor i parafia bożogrobców w Trutnowie, w czasie wojen husyckich zostały zniszczone przez taborytów dwukrotnie: w 1421 i w 1424 roku i przestała istnieć. Ale, na szczęście ocalała dokładna dokumentacja dotycząca biblioteki klasztornej tego okresu, która pozwala nam prześledzić losy cennego księgozbioru.

Na przełomie XIV i XV wieku biblioteka trutnowska liczyła ponad 50 kodeksów. Jak na czasy średniowieczne była to więc duża biblioteka. Przeważały w niej co zrozumiałe, księgi liturgiczne oraz dzieła teologiczne – homilie i egzegezy, itp. między innymi dzieła św. Grzegorza, św. Augustyna, Bernarda z Clairvaux i Alberta Wielkiego. Z dzieł nie teologicznych: trzy dzieła prawnicze, kronika Marcina Polaka (Polona) z Opawy, Boetiusa i Historia Traiana.¹⁷

¹⁵ Reformy cesarza Józefa II w ramach których zlikwidowano wszelkie zakony.

¹⁶ W języku niemieckim – Trautenau.

¹⁷ I. Hlávacek: op. cit. s. 106-107. Pełny wykaz ksiąg umieszcza J. Pražak: op. cit. s. 125-128.

BIBLIOTEKA TRUTNOWSKA NA ŚLĄSKU

Wobec zaostarzającej się w Czechach wojny domowej i działających w okolicy Trutnova taborytów,¹⁸ po zamordowaniu miejscowego proboszcza parafii bożogrobców Jakuba i kaznodziei Jana Kickela, wityrk¹⁹ parafii trutnowskiej Hermann Pfaff postanowił 50 najcenniejszych ksiąg, oraz srebrne i złote naczynia liturgiczne przewieźć na Śląsk. Początkowo zdeponowano je u pochodzącego z Trutnova mieszczanina świdnickiego Waclawa Hyna, a później w klasztorze bożogrobców nyskich.²⁰

Do Nysy przedmioty te dotarły w trzech skrzyniach: w jednej znajdowało się 29 ksiąg, w drugiej – 18, zaś w trzeciej, mniejszej – 2 księgi, 2 srebrne kielichy, srebrny, połączony krzyż ze szlachetnymi kamieniami, mały srebrny krzyż i 2 srebrne pierścienie.²¹ W Nysie schronili się również bożogrobcy z Pragi, którzy także przywieźli tu swoje naczynia liturgiczne. Po przejściu zawieruchy husyckiej kościół i klasztor bożogrobców na Niwach w Trutnowie nie został odbudowany. W tej sytuacji zdeponowane przedmioty i księgi przejął z Nysy w 1427 roku, również zrujnowany, klasztor ze Zderazu w Pradze. Zachował się oryginał protokołu z opisem historii przekazania depozytu trutnowskiego i wykazem ksiąg.²² Według J. Prażaka opisującego bibliotekę trutnowską, w inwentarzu biblioteki w Zderazu powstałym po wojnach husyckich, opisywanej tu Biblii, już nie było. Podejrzał on, że zniszczony klasztor sprzedał ją, szukając środków na odbudowę klasztoru na Zderazu. Tymczasem nadal pozostawała ona u bożogrobców nyskich, być może, jako wynagrodzenie za przechowanie skarbów.

¹⁸ Skrajnie- radykalne skrzydło husytów. Klasztor i kościół w Trutnowie w 1421 roku został przez taborytów całkowicie zniszczony i nigdy nie odbudowany.

¹⁹ Wityrk – zarządzający majątkiem kościelnym. Przeważnie była to osoba świecka.

²⁰ Klasztor nyskich bożogrobców w XII w. podlegał bożogrobcom polskim – miechowitom, później został włączony do prowincji czeskiej i podlegał bożogrobcom na Zderazu w Pradze.

²¹ J. Prażak: op. cit. s. 109-110.

²² Ibidem s. 124-129; protokół opublikowany w jęz. łacińskim, datowany w Nysie 16.08.1427 r.

Likwidacja klasztorów bożogrobców dotknęła również klasztor w Nysie. Wprawdzie nie został całkowicie zlikwidowany, ale w 1622 roku na mocy decyzji biskupa wrocławskiego, arcyksięcia Karola Habsburga, zakon musiał oddać dotychczasowy swój klasztor i kościół jezuitom z Czech i przenieść się w inne miejsce. Jezuici prawdopodobnie przejęli Biblię od bożogrobców w Nysie wraz z ich klasztorem. Pod koniec XVII lub na początku XVIII wieku już ją posiadali, o czym świadczy bogata w srebro barokowa oprawa, na którą z pewnością nie stać było zubożały i podupadający klasztor bożogrobców. Jezuici, zgodnie z planami biskupa, stworzyli w Nysie prężny ośrodek naukowy, którego owocem było kolegium „Carolinum”, nazwane tak na cześć biskupa wrocławskiego. Biblia znalazła się w bibliotece kolegium jako jedna z pierwszych. W 1773 roku, papież Klemens XIV rozwiązał zakon jezuitów, jednak sprzeciwił się temu król pruski i jezuici nyscy przetrwali aż do sekularyzacji w 1810 roku. Kolegium zostało przejęte przez państwo i funkcjonowało jako „Katolickie Gimnazjum Królewskie”. Biblia znalazła się w zbiorach biblioteki gimnazjalnej. W opublikowanym w 1875 roku wykazie rękopisów biblioteki tego gimnazjum²³ zawierającego 30 pozycji, kodeks umieszczony został na pierwszym miejscu pod łacińskim tytułem „Biblia święta łacińska ufundowana przez proboszcza Eberharda w roku 1354”²⁴ i z opisem w języku niemieckim: „Rękopis na pergaminie z barwnymi inicjałami i bardzo dużą ilością zdobień marginesów. Oprawa z czerwonego pluszu ze srebrnymi okuciami”.²⁵

²³ Jahresbericht des Königlich-kathol. Gymnasiums zu Neisse für das Schuljahr 1874/75... Neisse 1875.

²⁴ Biblia sacra Latina. Liber inchoatus est per Eberhardus presbyterum a/nno/ D/omini/ 1354.

²⁵ Oprawa barokowa z XVII/XVIII w.

W 1924 roku obchodzono uroczyste 300-lecie istnienia „Carolinum”. Z okazji tej zorganizowano wystawę zbiorów i „skarbów” gimnazjum i jezuickich oraz wydano druki okolicznościowe, między innymi album pocztówek w którym znalazła się pocztówka z fotografią najcenniejszych skarbów kościoła jezuickiego. Widzimy ją otwartą, nad innymi „skarbami” jezuickimi.

O pochodzeniu Biblii już zupełnie zapomniano.

Das staatliche
kath. Gymnasium zu Neiße

1624 - 1924

12 Jubiläums-Postkarten nebst Chronik

Herausgegeben vom Lehrerkollegium der Anstalt.

Albumik i kartka pocztowa ze „skarbami” kościoła jezuickiego w Nysie /ze zbiorów W. Witonia/.

Einer Verordnung des Königl. Prov. Schol-Collegiums gränzt werden sämtliche Handschriften, welche sich in der Gymnasial-Bibliothek befinden, angegeben:

Lfd. No.	Verfasser, Titel etc. (Jahreszahl.)	Genauere Beschreibung, Anmerk.	Format.	Nummer des Katalogs.
1	Biblia sacra latina. Liber inchoatus est per Eberhardum presbyterum a. D. 1354.	Manuser, auf Pergament mit bunten Initialen und sehr vielen prächtigen Handzeichnungen. Rother Sammt-Einband mit Silberbeschlagn.	Folio.	A. I. 1.
2	Litanis per annum in ecclesia cum populo orari solite.	Inhalt (deutsch): I. Lauretan. Litaney. II. Lita. zum Allerheiligsten Nahmen Jesu. III. Sontägige Andacht zu Ehren des Heiligen Aloysius. Litaney.	8to.	A. VII. 23.
3	Die Lebensgeschichte Jesu. („Illa sint descripta in deutsch. Sprach di materie . . . etc.“) [Ist Erklärung zu 1.]	Manuser, auf Pergament mit sehr vielen prächtigen Initialen und Bildern. Rother Sammt-Einband mit Silberbeschlagn.	8to.	A. VIII. 9.
4	Gotfr. Buckisch, schlesische Religions-Acten.		8to.	A. IX. 31.
5	V. Mangioni syntagma juris universi soc. Jesu. 1608.		8to.	A. IX. 39.
6	Modus eligendi abbatem.		8to.	A. IX. 43.
7	Agenda.	Manuser, auf Pergament.	Quarto.	A. IV. 3.
8	Cursus Serenissimi Arch. Caroli. 1622.	Zwei Lederbände mit Goldprägung und Goldschnitt.	8to.	A. IV. 18.
9	Brevier (deutsch „Sonnen Theil“).		8to.	A. VII. 10.
10	Continuatio passionis D. N. J. Chr. 1742.	(Nur der zweite Theil des ganzen Werkes.)	8to.	A. VII. 49.
11	Paradisus terrestris sive de bono status religiosi libri III. Authore Hieronymo Plati o. S. J. Appendicis I. (Zu Bb. I.) Dicta quorundam patrum vere aures. etc. (24 cap.) 2. (Zu Bb. II. u. III.) Sancti Francisci Xaverii epistolarum libri III.		8to.	A. VII. 50.
12	Roberti de Licio sermones. L. Bonaventurae vitae Francisci. Antonii Ludovici. Clarae, Capistrani, Bernardini etc.		8to.	A. X. 53.
13	S. Augustini, Bonaventurae, Bernardi et Seneca quorundam; item hymni.		Duodecimo.	A. I. . .
14	Ein altes Laien-Brevier. 1466.	Ohne Titel.	8to.	A. VII. . .
15	Cursus beate Virginis.	Mit vielen bunten Initialen. Anmerk. Collegii Soc. Jesu. Anno 1622. Es dem Herz. A. A. Caroli.	8to.	A. VII. . .

AN. 1771	Verfasser, Titel etc. (Jahreszahl.)	Genauere Beschreibung, Anmerk.	Format.	Nummer des Katalogs.
16	Preces.			A. VII. . .
17	Ein handschriftl. Band lat. Komodien von den Jesuiten. Nissa 1706.	Sehr schön.	Folio.	H. IV, 13.
18	Elogia viror. illustrium provincie Bohemae Soc. Jesu. ab anno 1640. (bis 1707.)		ditto.	M. X, 1.
19	Acta Collegii Nissensis Soc. Jesu notatu digniora ab anno 1678 (Nov.) usque ad a. 1691 (Mart.)		ditto.	M. IX, 1.
20	Album Congregationis B. V. assumptae ab a 1625 (bis 1767).	Mit den schön gemalten Wappen der alligen Mitglieder.	ditto.	M. XI, 3.
21	Oltberdorffensis. 1718.		ditto.	M. XI, 21.
22	Universi census et reditus ad Episcopat. Wratislaviensem pertinentes etc. 1526.	Sehr schöne Schrift und hante Initiale.	ditto.	M. XI, 46.
23	Mehrere handschriftl. Genealogien. 1587.	Einer gedruckten Genealogie vorgeheftet.	ditto.	M. XII, 5.
24	Chronik von Jauer. 1641.		Quarto.	M. VII, 9.
25	Varia obiter notata de civitate Wratislavena. quot sint ecclesiae cathol. et quot Auspurgicae confessionis. quot bibliothecae. quot plateae et alia varia. Descripta a Josepho Winckler. (dantsch.)		Octav.	M. VII. . .
26	Idee de la personne. de la manière de vivre et de la cour du Roi de Prusse. Juin l'an 1752 par Baumelle.		ditto.	M. X, 18.
27	Chronik der Bischöfe von Breslau (bis 1609.)		ditto.	M. XIII, 12
28	Immerwählender Hans- und Wirtschaftskalender.		Quarto.	P. VI. . .
29	Augustini Reinnisch annotationes ad jurisprudentiam Romano-Germanico-Forensem ex praelectionib. Danielis Heddelbladi super Compendium D. Jo. Augusti Helffeldii. Conscripita Halse in alma universitate Fridericiana a 1780.		ditto.	S. II, 2.
30	In lib. V decretalium comment.	6 Bände.	ditto.	S. III, 12.

Die Sammlungen der Anstalt erhielten aus den Mitteln derselben entsprechende Vermehrung resp. Ergänzung.

Po 1945 roku, w ramach tzw. „odniemczania”, uległy likwidacji (i niestety w większości zniszczeniu) wszystkie niemieckie biblioteki i książki. Taki los spotkał również bibliotekę „Carolinum”. Ostatecznie biblioteka została zlikwidowana w 1950 roku: większość zbiorów trafiła do Biblioteki Składowej w Bytomiu, z której część książek przejęła Biblioteka Narodowa, Uniwersytecka Biblioteka we Wrocławiu oraz Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Nieliczne książki przejęła Kuria Biskupia w Opolu, przekazując je Seminarium Duchownemu w Nysie (obecnie w Opolu).²⁶ W 1947 roku muzeum nyskie z biblioteki „Carolinum”, „wypożyczyło dla celów wystawienniczych”, kilka rękopisów.²⁷ Wśród nich znalazła się nasza Biblia, gdzie znajduje się do dziś, prawie całkowicie zapomniana. Dopiero w styczniu 2018 roku po raz pierwszy od pięćdziesięciu lat została pokazana zwiedzającym. Ze srebrnego okucia pozostał tylko ślad.

BIBLIA

Biblia jest dziełem obszernym, spisana w dwóch kolumnach na kartach pergaminowych wielkości 47,0 x 31,8 cm, zawiera Stary Testament, Ewangelie i Dzieje Apostolskie z Listami św. Pawła oraz Apokalipsą św. Jana. Każda część i księga Biblii poprzedzona jest wstępem – prologiem.

Na pierwszej, bardzo ozdobnej, karcie kodeksu w inicjale P (prologus) został umieszczony (wg Chytila) siedzący i piszący tekst św. Ambrożego. Dolna część inicjału kończy się w połowie karty niewielką plaketką z głową kozła (diabła?) i przechodzi na wewnętrznym marginesie w plecioną wstęgę, wybrzuszoną na styku z dolnym marginesem. W wybrzuszeniu umieszczony został siedzący przy pulpicie, w czerwonej sukni pisarz (iluminator), trzymający

²⁶ K. Pawlik: *Rękopisy...* s. 442 – 443.

²⁷ *Ibidem* s. 442.

w ręku pióro, stojący przed nim duży niebieski (?) dzban i stojąca, również w czerwonej sukni, kobieta w wyciągniętej ręce podająca jakieś naczynie (kubek?).

Każdy dział Biblii oraz księgi zaczynają się bardzo ozdobnymi inicjałami: np. w inicjale „D” (Desiderii mei) prologu do Księgi Rodzaju ksiądz podaje księgę Chrystusowi. Same Księgi Rodzaju zaczynają się bardzo bogato zdobioną kartą z inicjałem „I” (In principio) umieszczonym przez całą kartę, wzdłuż lewej strony pierwszej kolumny z sześcioma medalionami ze scenami stworzenia świata. W ostatnim – szóstym, Bóg z boku leżącego Adama wyjmuje postać Ewy.

Księga Ruth zaczyna się wielkim, ozdobnym inicjałem „I” (In diebus) z czterema medalionami ze scenami rodzajowymi. Psalmi Dawidowe zaczynają się literą „B” (Beatus vir) w górnej połowie z Chrystusem między aniołami, w dolnej – postacią Dawida, a na dolnym marginesie umieszczone zostały symbole czterech ewangelistów. Pieśni Salomonowe zaczynają się inicjałem „C” (Cantica), w którym siedząca na tronie Matka Boska trzyma na ręku nagiego Chrystusa.

Prolog Nowego Testamentu zaczyna się inicjałem „B” w którym wg Chytila św. Hieronim podaje księgę papieżowi Damazemu. Prolog każdej ewangelii zaczyna się inicjałami z symbolami ewangelistów. Szczególnie dużo inicjałów zawierają Listy św. Pawła.

Znaczna część inicjałów niefiguralnych posiada floraturę, lub też bardzo delikatne arabeski. Na szczególną uwagę zasługują portrety – medaliony kwadratowe i ośmioboczne z twarzami kobiet, które Chytil uważał za specyficzne dla tego iluminatora, oraz wyśmienite, wplecione w inicjały karykatury profili twarzy męskich, a także bardzo liczne przedstawienia zwierząt – prawdziwych oraz mitycznych, zwłaszcza smoków.²⁸

²⁸ Prawdopodobnie konkretnych, znanych artystów osób. Smoki są wszędzie – zarówno wplecione w inicjały figuralne jak i we floraturę i zdobienia marginesów.

Na szczególną uwagę zasługują również marginalia - rysunki umieszczone na marginesach nie mające związku z tekstami Biblii: np. tańcząca z dzwoneczkami dziewczyna w zielonej sukni, procarz wspinający się na drzewo, liczne przedstawienia ptaków, pies goniący zająca, lew atakujący antylopę, „małpia” orkiestra, mężczyzna wiozący na taczkach kobietę z dzieckiem, czy wręcz frywolne – bocian dziobiący w gołe pośladki wspinającego się na drzewo mężczyznę.

Kodeks zakończony jest opisanym wyżej figuralnym kolofonem.

PRZYKŁADY ZDOBIEŃ

Przykłady podane zostały w bardzo dużym pomniejszeniu.

Margines dolny pierwszej strony Biblii

res eorum.

Kolofon figuralny z postaciami twórców Biblii:
Iluminatora Mikołaja z Pragi, Fryderyka z Ratzbony
i proboszcza Eberharda

CALE KARTY

Karta Księgi Rodzaju z inicjałem I

101
tatem tribuit ut in iudicium omnibus
hominibus succeret in iudicabilem foga
ret.

De lapidibus quadrigans et ferens se
et muros eius in altitudine cubitorum
septuaginta et in latitudine cubitorum
quinta. Turres vero eius posuit in ala
tudine cubitorum centum. Quadrarium quo
que latius utrumque ierorum xrdum ha
no reuidentur. Posuit portas eius in
altitudine murorum. Et gladiatus est
portas in portana extrorsus suis. In
plena quadriga sua. Anno g. xii
regni sui nabuchodonosor rex assyria
nisi qui regnabat in munitur curare
magna pugnatu contra babilonem et
obtinuit eum in campo magno q. ap
pellatur in gadi era euclitica et regnum
et aduclan in campo curadi regis elirog.
Tunc calcitatum est regnum nabuchod
et eos eius euclitani est. Et misit ad
omnes qui habitabant in cyrena et damas
co et lybia. Et ad gentes que sunt in ca
melo et rebat. et in hircanios galyleam
in campo magno edonem. et ad omnes q.
erant in sumaria et nauisunt iorda
ne usq. irim. et omnes terra gesse. quo
uisq. pueniunt ad montes erisyppe.
ad hos omnes misit nuncios nabuchod
rex assyria. Qui omnes uno animo re
dierunt. et remisit eos nuncios ad si
ne habent abierunt. Tunc indignat
nabuchodonosor rex ad omnes terram
illam. iurauit pugnare et thronum sui
qd. descenderet se de omnibus.

Himo tertio tertio nabuchod. re
gis. uicissima et feda die men
sis primi sui est uictus in do
mo nabuchodonosor. regis assyria.
ut descenderet se. Vocauit omnes ma
gistros omnesq. duces regiarum suar.
Tunc cum eis mysterium consilii sui
dixit. cogitationem suam in eo et

ut omnem terram sua in ysa subuoga
ret. Et dicitur cum pl. omni obitudo
nabuchod rex uoluerunt pugnare in
line sue. et dixit ei. Et pugnare ad ois
omne regnum babilonia. Et dicitur
eos pugnare qui eorum pugnare in
yram meam. Non pugnare ois omnes
illis regna omnium. et uictum in munit
suum gabas michi. Tunc uoluerunt
uoluerunt duces et magistratus unius
assyria. et dimiserunt muros ier
solonem sunt pugnare. et rex. omni
ex. milia pugnare pugnare. et q.
res sagittarios euclitum missa. q.
nempe. et uoluerunt suam sunt p.
ut in munitudine in munitudine
cambles cum suis que eadem sunt
erit capite. totum quos armatus
pugnare. omni quos ne erat mis.
In munitum ex omni terra in munit
tu suo pugnare consueit. Anno uero
et dignum de domo regis assyria
munit unius. Et pugnare et q.
exortus in quadriga et equis. Et
pugnare. qui pugnare sunt facti
et sunt iudice. Cum in pugnare
fines assyria. uero ad magno mo
ro ang. qui sunt ab munit cyrena.
Aceruatis omnia castra eorum. et
munit omnem munit omni. Et pugnare
et munit opusissima munit
pugnare omni filios munit. et filios
munit q. munit omni sunt de terra. et
ad austrum et ceterum. Et munit ca
strum et uero ad munit omni. et
pugnare omni castrum. et ceterum. et
tant ipse munit munit usq. q.
munit ad munit. Et occupat in
munit eius. arylina usq. ad fines ier
solon. qui sunt ad austrum. Ad munit
omni filios munit. ac uoluerunt omni
locupletatione eorum. omni redire
sunt omni munit pugnare. Et uero
descendit in munit damas munit
usq. damas in die munit. et munit
sata. omni munit ac uoluerunt pugnare
iudice. Et tenet munit omni filios omni
in munit terram.

Quam miserunt legatos suos
uniusq. urbium. et pugnare
ipm reges ac pugnare. et ceterum
suis et munit omni. et sunt sicut et ty
usq. aryl. pugnare. Et in munit ad ho
munit. et uero. Et ceterum in digna
re munit nos. munit et omni ne munit
re munit nabuchod. rex magno
et iudice munit. et qui munit. et

Karta z Księgi Judyty z inicjałem N

INICJALE

Inicjal N z floraturą

Inicjal A z floraturą

Inicjal B z floraturą

Inicjal O z floraturą

Inicjal O z Księgi Tobiasza, na marginesie głowa wilka i wilk nadziany na włócznię

Inicjal A z Księgi Królewskiej III

Inicjal O z Księgi Abdiasza

Inicjal S z Księgi Zachariasza

Inicjal I (Iacob)

Inicjal A z arabeskami i smokami

Inicjal A z prologu Księgi Tobiasza

Inicjal L /Librum/ z Księgi Estery

Inicjal M z Ewangelii św Marka

Inicjal H

Inicjal D

Inicjal N z Księgi Paralipomen

Inicjal O z Matką Boską

Inicjal V/Vir z Księgi Hioba

Inicjal Q /Quaevit/

Inicjal P z miniaturą św. Piotra z Dziejów Apostolskich

Inicjal A z prologu Księgi Abdiasza

Inicjal P /Post/ z Księgi Sędziów

Inicjal Q

Inicjal U/V

Incipit Księgi Izajasza

Inicjal z Pieśni nad Pieśniami

Inicjal /Impicic/ z Ewangelii św. Marka

Inicjal P /Perseos/

Inicjal P

TWARZE

Medaliony z portretami kobiet – dolny margines

KARYKATURY TWARZY MĘSKICH

ZDOBIENIA MARGINESÓW

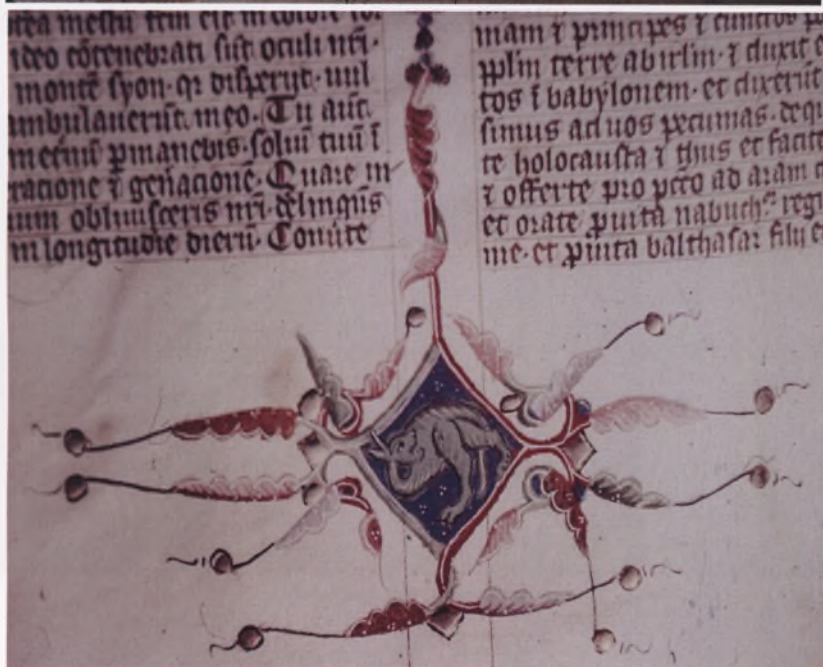
...ur. Si cu hitatores nini
atū ciuitatis pdicante ne
annuatiū interitū sustin

roiem. ulatens. h
eo nascens ppe mima
paciens et magnus fo

...ea melli tui est in colib. to.
ideo cōtenebrati sūt oculi nri.
monte syon. qz disperit. uul
ambulauerūt. meo. Tu autē
metuis pmanebis. solui tui i
ratione i genacione. Quare in
uum obliuisceris nri. delingis
in longitudie dierū. Conūte

nam i p̄m̄ap̄es i cunctos p̄
p̄lim terre ab irim. i duxit e
tos i babylonem. et dixerūt.
simus ad uos p̄c̄mas. de qu
te holocausta i thus et facite
i offerte pro p̄c̄o ad aram d
et orate p̄uita nabuch. regi
me. et p̄uita balthasar. filij ei

ZDOBIENIA NIEZWIĄZANE Z TEKSTEM
/MARGINALIA/

Bocian /?/ dziobiący człowieka w gołe pośladki

Bocian z rybą w dziobie

Mężczyzna wiozący na taczce kobietę z dzieckiem

Lis zjadający gęś

Tańczący mężczyźni

Dziewczyna tańcząca z dzwonekami

Mężczyzna ze spuszczoneymi spodniami

Procarz

ISBN 978-83-65324-64-1